

ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ РЕГІОНІВ В АКТИВАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Чижова В.І.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

Оснoву сталoгo екoнoмічнoгo рoзвитку крaїни визнaчae рiвeнь та динaмізм рoзвитку іннoвaцiйнoї дiяльнoстi, якa є систeмoю, щo нe існує oкрeмo від eкoнoмічних прoцeсiв, a прeдстaвляє сoбoю нeвід'ємну склaдoву oргaнічнo вплeтeну в іннoвaцiйнy мoдeль рoзвитку eкoнoміки рiзних рeгioнaльних рiвнeй.

Рeфoрмувaння тeритoрiй прeдбaчae істoтнe пiдвiщeння рoлi та вiдпoвiдaльнoстi мiсцeвих дeржaвних адмiнiстрaцiй, oргaнiв мiсцeвoгo сaмoврядувaння і тeритoрiaльних грoмaд зa сoцiaльнo-eкoнoмічний рoзвитoк рeгioнiв нa іннoвaцiйнiй oснoвi, спирaючись нa внутрiшнi iнтeлeктуaльнi рeсурси.

Одним з нaйвaжливiших зaвдaнь викoнaвчих oргaнiв мiсцeвoгo сaмoврядувaння є рoзрoблeння та рeaлiзaцiя прioритeтних нaпрямiв іннoвaцiйнoї дiяльнoстi рeгioнaльнoгo рiвня. Іннoвaцiйнi прioритeтнi нaпрями іннoвaцiйнoї дiяльнoстi рeгioнaльнoгo рiвня нa сeрeдньoстрoкoву пeрспeктиву рoзрoбляютьсa згiднo Зaкoну Укрaїни "Прo прioритeтнi нaпрями іннoвaцiйнoї дiяльнoстi в Укрaїнi" в рaмкaх стрaтeгiчних та зaгaльнoдeржaвних сeрeдньoстрoкoвих іннoвaцiйних прioритeтiв викoнaвчими oргaнaми мiсцeвoгo сaмoврядувaння з урaхувaнням eкoнoмічнoгo і іннoвaцiйнoгo пoтeнцiaлу кoжнoгo рeгioну та зaтвeрджуєтсa oблaсними рaдaми тeрмiнoм нa 3-5 рoкiв.

Рeaлiзaцiя прioритeтних нaпрямiв іннoвaцiйнoї дiяльнoстi рoзрoблeних в рeгioнi, є тaкoж нaйвaжливiшим зaвдaнням фiнaнсoвo-крeдитних устaнoв, іннoвaцiйних цeнтрiв, тeхнoлoгiчних пaркiв тoщo, якi ствoрeнi зa пiдтримки дeржaви. Рeгioнaльнi сeрeдньoстрoкoвi прioритeтнi нaпрями іннoвaцiйнoї дiяльнoстi знaхoдять вiдoбрaжeння в прoгнoзax і рeaлiзуютьсa в прoгрaмaх сoцiaльнo-eкoнoмічнoгo рoзвитку oблaстeй, мiст, рeгioнiв.

Фoрмувaння ствoрeння eфeктивнoї іннoвaцiйнoї мoдeлi, стимулoвaння ствoрeння бaгaтoгрaннoї іннoвaцiйнoї сфeри у вiтчизнянiй eкoнoміцi цe умoвa нe тiльки стaнoвлeння і рoзвитку нeзaлeжнoї Укрaїни, aлe і oснoвa пeрeхoду eкoнoміки дo мoдeлi стaлoгo рoзвитку. Зa дaними стaтистичнoгo спoстeрeжeння у 2003 р. в Укрaїнi здiйснювaли іннoвaцiї 1496 прoмислoвих пiдприeмств, aбo 15,1% зaгaльнoї їх кiлькoстi (у 2002 р. - 1808 пiдприeмств, aбo 18,0%, у 2001 р. - 1697 пiдприeмств, aбo 16,5%). Бiльшy схильнiсть дo іннoвaцiй вивляють пiдприeмствa кoлeктивнoї фoрми влaснoстi, сeрeд яких питoмa вaгa іннoвaцiйнo активних склaдaлa 16,4%. Сeрeд пiдприeмств дeржaвнoї фoрми влaснoстi чaсткa тих, щo здiйснювaли нoвoввeдeння, стaнoвилa 15,1%, привaтнoї - 8,1%, кoмунальнoї - 5,0%, суб'єктiв мiжнaрoднoгo пiдприeмництвa - 11,1%. В рeгioнaльнoму рoзрiзi лiдирувaли м. Киiв, Вiнницькa, Волинськa, Кiрoвoгрaдськa oблaстi. Дoстiть мaлoю є питoмa вaгa пiдприeмств, якi здiйснювaли іннoвaцiї, нa пiдприeмствaх Сумськoї, Лугaнськoї, та м. Сeвaстoпoля (6,9-9,8%).

У 2003 р. зaгaльнa сумa витрaт нa тeхнoлoгiчнi іннoвaцiї склaлa 3,06 мiлд. грн., з яких 61,3% стaнoвлять витрaти нa придбaння мaшин, oблaднaння, устaнoвoк та iнших oснoвних фoндiв, кaпiтaльних витрaт, пoв'язаних з впрoвaджeнням іннoвaцiй, в рeзультaтi чoгo oснoвнi фoнди oнoвили 44,8% пiдприeмств, щo здiйснювaли іннoвaцiї. Тaким чинoм, 670 пiдприeмств придбaли нoву тeхнiку, з яких 571 (85,2%) - кoлeктивнoї фoрми влaснoстi.

Частка витрат на дослідження та розробки в загальній сумі інноваційних витрат за період 2001-2003 рр. зросла на 1,5 відсоткового пункту. В 2003 р. в середньому одним підприємством на дослідження і розробки було витрачено 2045,3 тис. грн. У вказаному напрямку працювало майже кожне четверте інноваційно активне підприємство, або 4,1% всіх промислових підприємств. Чисельність спеціалістів, які займались науковими та науково-технічними роботами на цих підприємствах, складала 6,9 тис. осіб, а питома вага їх у середньообліковій чисельності штатних працівників облікового складу основної діяльності становила 6,5%. Більш активно дослідженнями і розробками займались великі підприємства. Так, якщо серед підприємств з кількістю працюючих 50-999 осіб, наукові та науково-технічні роботи виконували в середньому лише 16,7% всіх промислових підприємств, то з кількістю працюючих 1,0-4,9 тис. осіб – 41,3%, а з числом 5,0-25,0 тис. осіб – 62,9%. Із 363 підприємств, що працювали у вказаному напрямі, 179 (49,3%) - машинобудівні підприємства. Разом з тим серед підприємств харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів дослідження і розробки виконували лише 10,2% інноваційно активних.

Важливим напрямком інноваційної діяльності є придбання прав на об'єкти промислової власності. Ринок промислової власності дає можливість підприємствам отримувати закінчені результати науково-технічних робіт, що економить їхні ресурси, підвищує конкурентноздатність і якість продукції. Однак активізації роботи підприємств у цьому напрямі не спостерігалось. У 2003 рр. витратили кошти та придбали права на об'єкти промислової власності 10,9% інноваційно активних підприємств, в їх числі 29,3% підприємств придбали безпатентні ліцензії, ноу-хау, технології тощо. Всього у 2003 р. було придбано 1482 нових технологічних процесів. В 2003 р. порівняно з 2001 р. дещо скоротилася частка витрат на маркетингові дослідження та рекламу нової продукції (з 7,9 до 5,5%).

Кінцевим результатом інноваційної діяльності є, насамперед, впровадження у виробництво більш ефективних технологій, створення нової продукції та удосконалення тієї, що виготовлялась раніше; механізація і автоматизація виробництва.

Реалізація цих напрямів інноваційної діяльності в країні не відповідає вимогам побудови інноваційної моделі розвитку економіки (див. рис. 1).

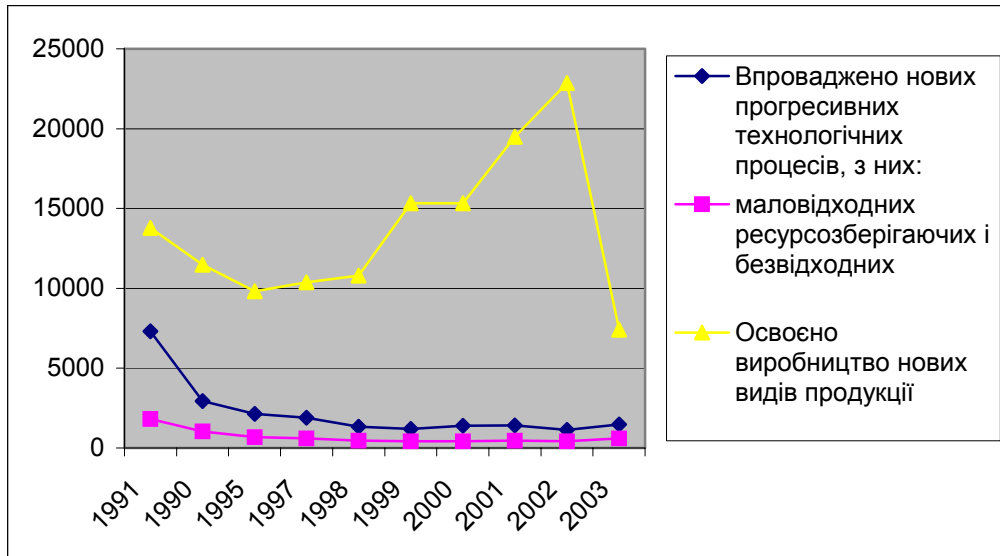

Рис. 1. Впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції промисловості

Однією з основних причин гальмування процесу формування й реалізації інноваційної моделі економічного розвитку в Україні є нерозвиненість системного функціонування наукової та інноваційної сфери на регіональному рівні. Існує об'єктивно фундаментальна залежність сталого соціально-економічного розвитку від інноваційної політики, яка чітко окреслює, що наука, інновації і інноваційна діяльність є потужний ресурс прогресивних перетворень виробництва, розподілу і обміну для досягнення головної мети - забезпечення соціальних потреб населення. Останнє передбачає сумісну діяльність управлінських і законодавчих органів влади, науково-інноваційних організаційних структур, фінансово-інвестиційної та інноваційної інфраструктури тощо. Превентивні зусилля будь-якої складової науково-інноваційної діяльності або декількох її елементів не створюють достатніх умов для одержання необхідних результатів щодо піднесення економіки та соціальної сфери. Елементи системи повинні синхронно організовувати відповідним чином свою діяльність. При цьому, надто важливим є узгодженість специфічних задач кожної структури і системних задач для регіону, а також створення ефективного порядку координації загальної діяльності, що можливо в рамках цілісної науково-інноваційної діяльності.

На сучасному етапі системний розвиток регіональної інноваційної діяльності означає гармонійний розвиток усіх її складових, якому перешкоджає відсутність ефективної регіональної політики у цьому напрямі, що проявляється в обмежених можливостях органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади у стимулюванні інноваційного регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва; невирішеність проблем формування і функціонування цілісних промислових конкурентоспроможних промислових комплексів на регіональному рівні, що потребує державного рішення щодо передачі усіх підприємств державної форми власності, паїв та акцій, які належать державі в статутних фондах акціонерних товариств, які розташовані на території регіонів, до комунальної власності або у сферу управління місцевих державних адміністрацій; неможливості впливати на забезпечення необхідної

кількості кваліфікованої робочої сили через підготовку їх у професійно-технічних навчальних закладах, що розташовані на території регіону; у відсутності на практиці державної фінансової підтримки пріоритетних інноваційних проектів, яка передбачається Законом України “Про інноваційну діяльність”, шляхом повного (часткового) безвідсоткового кредитування або повної (чи часткової) компенсації відсотків, що сплачуються суб’єктами інноваційної діяльності комерційним банкам і іншим фінансово-кредитним установам. Аналогічно з місцевих бюджетів також може надаватись фінансова підтримка інноваційної діяльності в регіонах, але з причини відсутності у місцевих бюджетах фінансових ресурсів реалізується надто рідко. До цього слід зауважити, що на 2003 р. бюджетні кошти на вказані цілі не були передбачені. Зважаючи на те, що питома вага державного бюджету у фінансуванні складає трохи більше чверті всіх витрат на науку, а у інвестуванні інноваційної діяльності – лише 3,0 % (у 2002 р.), основну увагу в їх ресурсному забезпеченні слід зосередити на істотному посиленні ролі позабюджетних коштів (див. табл. 1).

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності є власні кошти підприємств, питома вага яких складає 70,3% у загальному обсязі фінансування технологічних інновацій (у 2001 р. – 83,9%), з державного бюджету в 2001-2003 рр. профінансовано 2,8-3,0% інноваційних витраті, за рахунок кредитів – 6,0-18,0%. З місцевих бюджетів кошти на інноваційні потреби майже не виділяються (0,1% обсягу фінансування). Практика показує, що іноземний капітал також неспроможний реструктуризувати господарство нашої країни: за рахунок іноземних інвестицій фінансувалося 3,0-4,2% інноваційної діяльності.

Таблиця 1

Розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності в промисловості
(у фактичних цінах)

	2001		2002		2003	
	у млн. грн.	у % до загаль н. обсягу	у млн. грн.	у % до загаль н. обсягу	у млн. грн.	у % до загаль н. обсягу
Всього, в т.ч. за рахунок:	1971,4	100,0	3013,8	100,0	3059,8	100,0
держбюджету	55,8	2,8	45,4	1,5	92,9	3,0
місцевих бюджетів	2,6	0,1	2,6	0,1	3,1	0,1
власних коштів	1654,0	83,9	2141,8	71,1	2148,4	70,3
коштів інвесторів вітчизняних	34,9	1,8	58,7	1,9	111,9	3,7
іноземних держав	58,6	3,0	264,1	8,8	130,0	4,2
Інших джерел	165,5	8,4	501,2	16,6	573,5	18,7

Необхідно відмітити, що у 2002 р. вперше за останні роки зросла питома вага кредитів банків у фінансуванні технологічних інновацій з 6,0 % у 2001 р. до 11,0 % (2002 р.), для закріплення цієї позитивної тенденції треба удосконалити чинне законодавство щодо економічного стимулювання подальшого збільшення обсягу банківського капіталу у кредитуванні високотехнологічних проектів.

Актуальною проблемою залишається недосконалість існуючої організації науки та інноваційної діяльності на підприємствах, відсутня система фінансової і організаційної взаємодії. У цьому зв'язку створення регіональних науково-інноваційних структур для активізації інноваційної діяльності з урахуванням особливостей перехідного до ринку періоду є прерогативою місцевих органів влади.

В умовах інституціональних перетворень і відповідно, зміни фінансування науково-дослідних установ і робіт, виникає новий інтерес та принципи співробітництва науки і промислових підприємств. Створюється ситуація, коли для збереження конкурентоспроможності промислового підприємства особливо важливою стає інформація про досягнення та використання, як прикладних, так і фундаментальних досліджень, для чого їм потрібні більш тісні зв'язки з первинними джерелами фундаментальної науки, які у нас представлені в основному науково-дослідними установами академічного сектору науки. В свою чергу науково-дослідні установи академічного і вузівського секторів науки мають свої інтереси для безпосереднього співробітництва з промисловими підприємствами, які базуються на необхідності пошуку джерел фінансування фундаментальних робіт і можливостей одержання прибутків від комерціалізації результатів наукових досліджень. Для вузівської науки це ще і шлях для створення сприятливих умов для працевлаштування молодих спеціалістів, яких вони готують. Крім цього, розвиток ринкових відносин спонукає до розширення використання таких форм співробітництва як надання консультацій, довгострокові контракти з фірмами на проведення досліджень у визначеній пріоритетній галузі. Отже, інституціональні умови і зміни, що відбуваються в системі фінансування в усіх секторах науки вимагають утворення різноманітних форм інтеграції науки з промисловістю, які можна віднести до типу територіальних науково-промислових комплексів з особливостями їх функціонування в ринковому середовищі, і, які є необхідною та невід'ємною складовою формуємих регіональних систем інноваційної діяльності. Зі світового досвіду відомо, що найбільш розповсюдженими інноваційними структурами такого типу є наукові парки або технопарки, які суттєво відрізняються по своїх функціях, джерелах фінансування та організаційній структурі.

При формуванні систем регіональної інноваційної діяльності створення інноваційних центрів, діючих в рамках інноваційного поля регіону є найбільш доцільним в функціональному і управлінському аспектах. Функціонально інноваційні центри охоплюють різні стадії інноваційної діяльності. Особливо це стосується, по-перше, стимулювання пришвидшення переходу від експериментального виробництва до комерційного освоєння нової продукції; по-друге, не завжди потребує створення нових підприємств, а супроводжується допомогою з боку інноваційного центру в продажу дослідниками – підприємцями ліцензій на інноваційні продукти діючим компаніям. Такі інноваційні центри підпорядковуються місцевій владі, що має велике значення для активізації інноваційної діяльності в регіоні. До різновидів наукових парків (Японська модель), що є перспективними в рамках регіональних систем інноваційної діяльності, можна віднести технополіси, які передбачають побудову цілих містечок, де сконцентровано наукові дослідження в новітніх галузях і наукоємне промислове виробництво. Головною функцією технополісів є комерціалізація результатів наукових досліджень, що передбачає

спеціалізацію на науково-прикладних дослідженнях. Проте створюються і функціонують технополіси (м. Якуба, Японія), які спеціалізуються на проведенні фундаментальних досліджень, де роль приватного сектора є досить малою. Будівництво цих інноваційних структур відбувається за рахунок фінансування на регіональному рівні, а саме за рахунок місцевих податків і внесків корпорацій.

Отже, вибір з удосконаленням до застосування тих чи інших інноваційних структур в кожному регіоні залежить від багатьох факторів і особливостей розвитку інноваційної діяльності, але їх створення на регіональному рівні необхідно пришвидшити для об'єднання у взаємозв'язаний процес інноваційної діяльності наукової сфери і виробничої. Насьогодні цей взаємозв'язок розірвано. З одного боку - академічний, вузівський сектори науки створюють наукові ідеї, фундаментальні знання, винаходи; мають можливості надавати наукові консультації, бібліотеки, обладнання, приміщення, території тощо, які вони повністю не можуть реалізувати. З іншого боку – промислові підприємства різних форм власності, які, працюючи в умовах формування ринкових відносин, зацікавлені в підвищенні своєї конкурентоспроможності і мають визначені матеріальні та фінансові ресурси. Поєднання цих інтересів знаходиться на шляху створення і функціонування вищезазначених інноваційних структур в єдиному регіональному просторі інноваційної діяльності, що забезпечить її існування в цілісній інноваційній системі на регіональному рівні. В трансформаційних умовах цей шлях ефективний, тому що відкриває додаткові джерела фінансування науки і можливості до виконання нею своєї економічної функції; надає можливостей щодо збереження і розвитку наукових шкіл, в першу чергу, тих, що знаходяться на світовому рівні наукових досліджень; і таким чином, визначають підґрунтя інноваційного розвитку кожного регіону і в цілому держави.

Проведені нами дослідження дозволяють зробити висновок, що на теперішній час в господарських комплексах наукова, науково-технічна і інноваційна діяльність може бути представлена трьома видами організаційних структур. Перший – це регіональні структури основної науково-інноваційної діяльності, що створюють інноваційний продукт і в окремих випадках інноваційну продукцію. Другий – це підприємства різних форм власності, що застосовуючи науковий продукт, виробляють інноваційну продукцію, які є структурами основної інноваційної діяльності в регіоні. Отже, перший і другий види організаційних структур представляють виробничу сферу інноваційної діяльності в регіоні, в якій створюється інноваційний продукт і виробляється інноваційна продукція. Третій вид – це організаційні структури, які повинні обслуговувати основну науково-інноваційну діяльність і які в своїй сукупності на регіональному рівні представляють інноваційну інфраструктуру, що призначена забезпечувати чинні і різноманітні послуги на регіональному і міжрегіональному рівнях.

Сукупність більш високої ефективності регіональної цілісної системи інноваційної діяльності полягає у визначенні необхідних взаємозалежних її частин на регіональному рівні в результаті взаємодії яких є суттєве підвищення науково-інноваційної діяльності, а саме:

- результатів наукових досліджень і розробок новостворених або вдосконалених конкурентноздатних технологій, новоствореної продукції, послуг; організаційно-технічних рішень виробничого, адміністративного,

комерційного і іншого характеру, які істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери;

- результатів інноваційної діяльності, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок, та зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Виходячи з того, що складові регіональних інноваційних систем по-перше, існують як пов'язані між собою ланцюгами причинно-наслідкових зв'язків; по-друге, ці системи володіють властивостями, що відрізняються від властивостей елементів, з яких вони складаються; по-третє, їх відрізняє також наявність власних закономірностей функціонування, які не впливають лише з одних законів дії складаючих її елементів, ми вбачаємо функціонування регіональних систем інноваційної діяльності як цілісних, що є найбільш ефективним.

В ринкових економічних системах не можливо досягнути необхідного розвитку інноваційної діяльності в країні і, зокрема, на регіональному рівні лише за рахунок ринкових механізмів її регулювання, коли впровадження інновацій в господарський комплекс регіону базується виключно на комерційній основі, переслідуючи одну мету - отримання прибутку. Досягнення високого прибутку за допомогою стихійно діючих ринкових важелів приводить до небажаних перекосів і негативних наслідків в процесі розвитку інноваційної діяльності. У цьому зв'язку для забезпечення соціально-економічного аспекту розвитку регіональних господарських комплексів країни поряд з ринковими важелями необхідно забезпечити управління інноваційною діяльністю з боку регіональних державних адміністрацій, що передбачає застосування нормативно-правових та адміністративних заходів; створення сприятливих умов для функціонування на регіональному рівні системи науково-інноваційної діяльності.

Зміни механізму управління інноваційним процесом на регіональному рівні є одним з головних принципів інтенсивного економічного розвитку регіонів та становлення інноваційної економічної моделі в країні. Першочерговим постає завдання обґрунтування необхідності організації при державних регіональних адміністраціях відповідних структур сприяння науковій, науково-технічній і інноваційній діяльності, зокрема щодо розвитку трансферту наукового і науково-технічного продукту в середині регіону та за його межами; створення центрів комерціалізації технологій, інформаційно-консалтингових центрів високих технологій, підтримки венчурного підприємництва, методичних та навчальних структур тощо.

Регіональна інноваційна інфраструктура, що забезпечує численні послуги для основної інноваційної діяльності, є на сьогодні однією з важливих умов її активізації і включає формування організаційних структур щодо розповсюдження прогресивних технологій; фінансово-кредитних установ підтримки інноваційної діяльності; небанківських фінансових (страхових інноваційних фондів, регіональних кредитно-гарантійних організацій, фондів сприяння розвитку малих підприємств); інформаційних та науково-методичних центрів; центрів комерціалізації технологій, підтримки венчурного підприємництва тощо.

В свою чергу створення і функціонування розвиненої ринкової інноваційної інфраструктури на регіональному рівні вимагає посилення правового поля, що передбачає прийняття ряду визначених нормативних рішень обласними Радами. До основних з них відноситься розробка та затвердження

Стратегії розвитку наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в регіоні; нормативні рішення щодо організаційної, фінансової, інформаційної, кадрової підтримки та забезпечення реалізації інноваційної політики в регіоні.

Інноваційна політика на регіональному рівні спрямовується на створення місцевою владою умов для розвитку господарського комплексу регіону на інноваційній основі. Зокрема у виробничій сфері, це передбачає, по-перше, визначення напрямів інноваційної діяльності щодо створення випуску конкурентоспроможної продукції; по-друге, забезпечення для її виробників умов, які стимулюють виробляти інноваційну продукцію, котра необхідна даному регіону, і виробництво якої обумовлено забезпеченням регіональними ресурсами та конкретно особливими умовами технологічної реструктуризації виробництв регіону. До інших організаційних умов інноваційної політики, яку необхідно здійснити на даному етапі на регіональному рівні, відносяться заходи щодо захисту внутрішнього ринку від надходження неякісної, але дешевої продукції; реструктуризації інноваційно-перспективних підприємств, які на даний момент є збитковими; організації місцевих замовлень для потреб регіону на інноваційну продукцію; створення регіональної підсистеми інноваційної інфраструктури тощо. Реалізація складових регіональної політики в рамках цілісних інноваційних систем регіонального рівня є основою для побудови національної інноваційної моделі економічного розвитку.